

РОЗДІЛ 7. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ДЕРИВАТИВНИХ КОНТРАКТІВ
TYPES AND CLASSIFICATION FEATURES OF DERIVATIVE CONTRACTS

У статті розкрито важливість деривативних контрактів в економічній системі. Встановлено, що передумови формування біржової торгівлі деривативними контрактами мали три етапи еволюції становлення і розвитку. Розглянуто погляди вітчизняних і міжнародних науковців щодо використання деривативних контрактів у міжнародній практиці. Визначено наявні класифікаційні ознаки деривативних контрактів та наведено їх систематизацію і уточнення. Розглянуто різні групи деривативних контрактів за виявленими класифікаційними ознаками. Встановлено, що у наукових та законодавчих джерелах наявна велика кількість класифікаційних ознак для деривативних контрактів, яка сприяє формуванню їх функціонального призначення у біржовій торгівлі. Відзначено, що деривативні контракти впливають на прозоре ціноутворення та прогнозування ринкової кон'юнктури.

Ключові слова: біржова торгівля, деривативні контракти, класифікаційні ознаки, форварди, ф'ючерси, опціони, свопи.

The article reveals the importance of derivative contracts in the economic system. It was established that the prerequisites for the formation of exchange trading in derivative contracts had a long evolution and development. The views of domestic and international scientists regarding the use of derivative contracts in international practice are considered. It was established that exchange trading in derivative contracts, with its inherent modern features, has been actively taking place on international commodity and stock exchanges for the past two centuries. During this time, a large number of various derivative contracts arose on demand and to meet the needs of participants in market relations. The available classification features of derivative contracts are determined and their systematization and refinement are given. Classification groups of derivative contracts based on various classification features are considered. It was found that scientific and legislative sources contain a large number of classification features for derivative contracts, which contributes to the formation of their functional purpose in stock trading. The available classification features in international and domestic sources are summarized, namely according to: types of basic assets; economic purpose; sphere of circulation; method of execution; method of use; innovative purpose. Based on the generalization of foreign and domestic scientific sources, we have systematized the classification features of derivative contracts, and also taking into account the dynamic development of international exchange trading, we have clarified and proposed a classification feature – "by innovative purpose". In this case, derivative contracts can be divided into: traditional and innovative instruments. Traditional types include classic types of derivative contracts, while innovative types include hybrid types of derivative contracts and new types of underlying assets, such as cryptocurrencies.

Key words: exchange trading, derivative contracts, classification features, forwards, futures, options, swaps.

УДК 339.172

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct77-20>

Заніздра А.С.

аспірант кафедри
організації підприємництва
та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Zanizdra Artur

National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

Постановка проблеми. Деривативні контракти відіграють ключову роль у формуванні сучасного міжнародного біржового ринку строкових інструментів. Завдяки широкомасштабній торгівлі деривативними контрактами біржові учасники мають змогу диверсифікувати свої стратегії торгівлі та застосовувати різні методи управління цінovими та курсовими ризиками на товарних і фінансових ринках.

Деривативні контракти нині широко використовуються з метою прогнозування цінової кон'юнктури на провідних ринках сировини та півфабрикатів, а також фінансових активів. Сучасна біржова торгівля не обходиться без використання таких деривативних контрактів, як ф'ючерси, опціони та своп-контракти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями ринків деривативних контрактів у світовій практиці займається велика кількість науковців та практиків, тоді як в Україні дослідження даного ринку повномасштабно почались лише остання двадцять років. Так, до вітчизняних дослідників можна віднести: В. Гниляк [3–4],

М. Ільчука [6], А. Масло, Л. Примостку, Ю. Рубана, О. Рябченко, М. Солодкого [2–3; 5–6], О. Сохацьку, О. Шпичака, В. Яворську [2; 5], тощо.

Постановка завдання. Метою є визначення економічної сутності деривативних контрактів та систематизація їх класифікаційних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біржова торгівля деривативними контрактами, з притаманними їй сучасними рисами, активно відбувається на міжнародних товарних та фондових біржах останні два століття. За цей час виникла велика кількість різноманітних деривативних контрактів на вимогу та задля задоволення потреб учасників ринкових відносин.

Результати міжнародного досвіду біржової торгівлі деривативними контрактами досить швидко поширювались на різні країни завдяки глобалізації та інтеграційним процесам. Торгівля деривативними контрактами нині характеризується високою ліквідністю і прозорістю технології торгівлі, що надає можливість забезпечувати формування сприятливих умов конкурентного біржового ціноутворення та ефективного прогнозування цінової

кон'юнктури на спотових товарних і фінансових ринках.

Наявність у наукових та законодавчих джерелах великої кількості класифікаційних ознак для деривативних контрактів сприяє формуванню їх функціонального призначення у біржовій торгівлі і, у цілому, у системі ринкових відносин.

Враховуючи багатомікову історію міжнародної біржової торгівлі деривативними контрактами та відносно коротку історію вітчизняної біржової торгівлі, виникає необхідність у дослідженні та систематизації наукових поглядів щодо класифікації видів біржових деривативних контрактів.

Узагальнення наявних класифікаційних ознак у міжнародних та вітчизняних джерелах дозволяє нам навести наступні з них, а саме за [1–6]:

- видами базових активів;
- економічним призначенням;
- сферою обігу;
- способом виконання;
- способом використання;
- інноваційним призначенням.

На основі узагальнення зарубіжних та вітчизняних наукових джерел нами систематизовано класифікаційні ознаки деривативних контрактів, а також враховуючи динамічний розвиток міжнародної біржової торгівлі, проведено уточнення та запропоновано класифікаційну ознаку – «за інноваційним призначенням» (табл. 1).

Варто зазначити, що проаналізувавши існуючі класифікаційні групи деривативних контрактів у різних наукових джерелах можна впевнено говорити про наявну схожість.

Так, класифікація деривативних контрактів за видами базових активів є загальноприйнятною. Такий підхід зустрічається практично у всіх зарубіжних та вітчизняних працях. Досить розширену класифікацію можна знайти у роботах К. Смітсона, Р. Макдональда, Т. Франчески та інших [2–6].

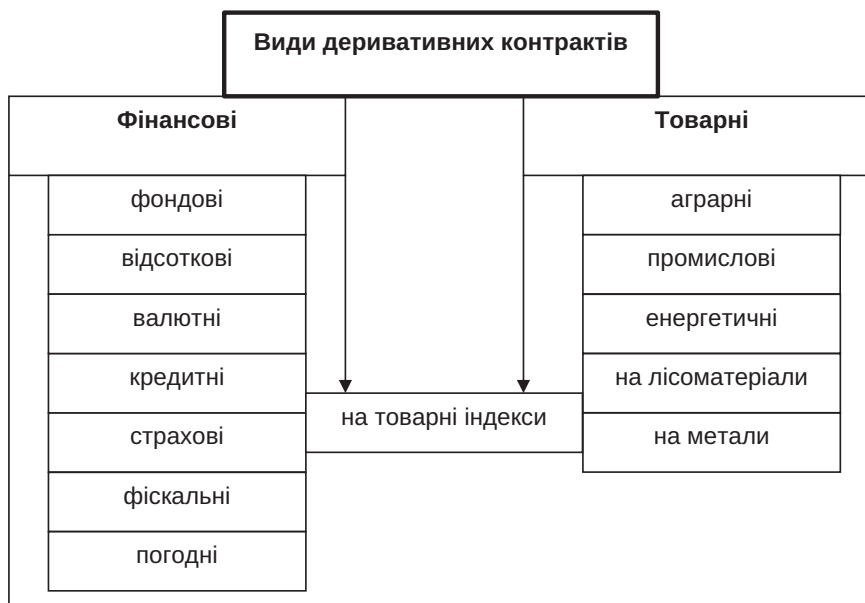
Усі наявні деривативні контракти можна поділити на товарні та фінансові. Перші, при цьому, виникли набагато раніше, тоді як останні – масштабної торгівлі набули вкінці минулого століття.

Таблиця 1

Групування класифікаційних ознак деривативних контрактів

За видами активів	За економічним призначенням	За сферою обігу	За способом виконання	За способом використання	За інноваційним призначенням
- товарні; - фінансові	- форварди; - ф'ючерси; - опціони; - свопи; - ін.	- біржові; - позабіржові	- з поставкою; - без поставки	- для хеджування; - спекулятивні; - інвестиційні; - арбітражні;	- традиційні; - інноваційні

Джерело: систематизовано автором на основі [1–6]

Рис. 1. Узагальнена класифікація деривативних контрактів за видами товарних і фінансових активів

Джерело: [2–3]

Узагальнена класифікація деривативних контрактів за видами активів наведена у працях М. Солодкого та В. Яворської [2–3] (рис. 1).

На законодавчому рівні в Україні Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» наводить наступну класифікацію деривативних контрактів за видами базових активів [1]:

1) деривативні контракти грошових ринків (валютні курси, банківські метали, валютні індекси, відсоткові ставки чи інші показники);

2) товарні деривативні контракти (товар чи сам товарний дериватив або товарні індекси);

3) фондові деривативні контракти (цінні папери або інші фондові деривативні контракти чи базові показники, якими є ціна на цінні папери чи фондові індекси);

4) інші деривативні контракти – це всі інші строкові контракти, крім деривативних контрактів грошового ринку, товарних або фондових деривативних контрактів).

Сьогодні, окрім традиційних базових активів досить часто можуть використовуватись й віртуальні ресурси або, так звані, фінансові розрахункові показники. Так, згідно Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» базовим показником деривативного контракту може бути сама ціна чи курс базового активу, дохідність, індекс, показник статистичної інформації, фізичний, біологічний, хімічний показник стану навколишнього середовища [1].

Класифікація деривативних контрактів за економічним призначенням або видами угод у зарубіжних та вітчизняних наукових та законодавчих джерелах має однаковий характер і включає чотири наступні види [1–6]:

- форварди;
- ф'ючерси;
- опціони;
- свопи.

Водночас, можна побачити багато різновидів або похідних від вище зазначених чотирьох типів деривативних контрактів. Так, у Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» можна зустріти визначення наступних

деривативних контрактів: форвардів, ф'ючерсів, опціонів, свопів, кредитних дефолтних свопів, свопціонів, ф'ючерсів на свопи, форвардів на свопи, контрактів на різницю цін, контрактів на майбутню відсоткову ставку, інші види [1].

В Україні регулюванням ринку біржових деривативних контрактів, визначенням їх видів та затвердженням їх специфікацій займається державний регулятор – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Класифікаційна ознака «за сферою обігу» у більшості зарубіжних та вітчизняних науковців, до яких можна віднести й праці С. Даса, Т. Франчески та Дж. Халла, виділяє в окремі групи біржові та позабіржові деривативні контракти [2–6].

Біржові деривативні контракти можуть бути реалізовані виключно через біржові майданчики, тоді як позабіржові деривативи мають більш широку сферу обігу [2–6].

У багатьох наукових джерелах [2–6] деривативні контракти також поширено класифікувати за способом виконання. Так, деривативні контракти можна виконати у два доступні способи:

- з поставкою базових активів;
- без поставки базових активів.

Історія розвитку біржової торгівлі вказує на те, що початково всі інструменти виконувались з поставкою базових активів, хоча з часом строковість даних контрактів вимагала і іншого способу врегулювання зобов'язань – без поставки активів. Таким способом являється використання механізму фінансових розрахунків – «оффсет».

Серед наявних деривативних контрактів нині форвардні контракти та свопи виступають єдиними інструментами, які досить часто використовуються з метою поставки реальних базових активів, тому вони більше знаходяться в обігу на позабіржовому ринку і носять індивідуальний характер при розробці умов договорів.

Ф'ючерси, опціони та значна частина свопів відносяться до деривативних контрактів, які надають право використати розрахунковий спосіб їх ліквідації. Розрахунковий спосіб закриття деривативних контрактів став доступний через застосування

Таблиця 2

Класифікація деривативних контрактів за сферою обігу та економічним призначенням

Біржові (Exchange-Traded)			Позабіржові (OTC)		
ф'ючерси	опціони	свопи	форварди	опціони	свопи
- товарні; - валютні; - відсоткові; - фондові.	- товарні; - фінансові.	- товарні; - валютні; - відсоткові; - фондові.	- товарні; - валютні; - FRA.	- товарні; - кредитні; - валютні; - відсоткові; - FRA; - кепи; - флори; - коллари; - своп-опціони.	- валютні; - відсоткові; - товарні; - фондові.

Джерело: [4]

стандартизованих підходів до розробки контрактів та формування інституту клірингу і біржових розрахунків.

За способом використання деривативні контракти також можна класифікувати на [2–6]:

- інструменти управління ризиками (хеджування);
- спекулятивні інструменти;
- інвестиційні;
- арбітражні.

Розвиток міжнародної біржової торгівлі деривативними контрактами розпочався з використання ними у якості інструментів управління цінovими ризиками. Хеджування забезпечило можливість, значним чином, мінімізувати вплив негативної цінovої кон'юнктури на товарних ринках.

Деривативні контракти з'явилися у відповідь на наявну боротьбу з цінovою волатильністю. Важливим функціональним призначенням деривативних контрактів у ринкових умовах є створення ефективних умов для уникнення економічних втрат. По-перше, застосування даних строкових контрактів дозволяє управляти існуючими цінovими ризиками, що постійно виникають при веденні господарської діяльності і реалізації товарів на спотових ринках. По-друге, використання деривативних контрактів дозволяє біржовим трейдерам хеджувати також наявні спекулятивні позиції на біржових майданчиках [2–3].

Використання деривативних контрактів з метою спекуляції формує конкурентні умови та забезпечує додаткову ліквідність на біржових майданчиках. Завдяки наявній ліквідності й доступності до біржових електронних платформ, деривативні контракти в останні роки стали надзвичайно привабливими.

Інвестиційне призначення деривативних контрактів особливо актуальне в умовах відсутності інших стабільних та інвестиційно привабливих контрактів.

Арбітражні стратегії торгівлі на ринках деривативних контрактів також надають можливість учасникам досить ефективно комбінувати біржові та позабіржові деривативи.

Враховуючи наявні класифікаційні ознаки та кардинальні зміни у біржовій торгівлі новими деривативними інструментами, досить актуальним та своєчасним буде застосування кваліфікаційної ознаки «за інноваційним призначенням». Так, деривативні контракти можна розділити на:

- традиційні;
- інноваційні інструменти.

Серед традиційних можна перерахувати класичні види деривативних контрактів, тоді як до інноваційних можна віднести гібридні види деривативних контрактів та нові види базових активів, наприклад криптовалюти. Так, у працях С. Даса наводиться наступна класифікація деривативних

контрактів [2–3]: погодні (Weather Derivatives); страхові (Insurance Derivatives); фіскальні (Tax Derivatives).

Підсумовуючи вище вказане, можна констатувати, що наявні деривативні контракти забезпечують виконання важливих функцій у ринковій економіці. Зокрема, основними функціями, які виконує біржова торгівля деривативними контрактами є прогнозування цін та стабілізація ринкової кон'юнктури [5–6].

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, споглядаючи на наявні класифікаційні ознаки, можна констатувати, що у міжнародній практиці нині використовується велика кількість різноманітних деривативних контрактів. Важливість використання деривативних контрактів виражається через їх функціональне призначення в ринкових умовах. Глобалізаційні процеси прискорили поширення біржової торгівлі деривативними контрактами, а також забезпечили доступ до біржових майданчиків усіх бажаючих – як хеджерів, так і спекулянтів. В останні роки відмічається тенденція до розширення переліку біржових деривативних контрактів у вітчизняній практиці, хоча війна в Україні на певний час призупинила подальший розвиток біржової торгівлі деривативними контрактами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 10.03.2024).
2. Біржова торгівля товарними деривативами: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні: монографія / М.О. Солодкий, В.О. Яворська. Київ : ЦП Компрінт, 2015. С. 3–70.
3. Біржові товарні деривативи: теорія, методологія, практика: монографія / М.С. Солодкий, В.О. Гниляк. Київ : Аграр Медія Груп, 2012. С. 3–50.
4. Гниляк В.О. Методологічні аспекти формування поняття деривативу. *Агроінком*. 2006. № 1. С. 72–74.
5. Хеджування ф'ючерсами і опціонами: навч. посіб./ За ред. М.О. Солодкого. Київ: Компрінт, 2018. 398 с. URL: <http://dglb.nubip.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/5795> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Солодкий М.О., Ільчук М.М., Яворська В.О. Біржова торгівля на товарних ринках. Київ : НУБІП України, 2023. 642 с.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro rynky kapitalu ta orghani-zovani tovarni rynky» [Law of Ukraine "On Capital Markets and Organized Commodity Markets"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>. (Accessed May 10, 2023). (in Ukraine)
2. Solodkyj M.O. and Javorsjka V.O. (2015). *Birzhova torehivlja tovarnymy deryvatyvamy: svitovyj*

dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Commodity derivatives exchange trading: world experience and prospects of development in Ukraine]. Kyiv: Kompynt. (in Ukraine)

3. Solodkyj M.O. and Ghnyljak V.O. (2012). *Birzhovi tovarni deryvatyvy: teorija, metodologhija, praktyka* [Exchange-traded Commodity derivatives: theory, methodology, practice]. Kyiv: Aghrar Media Ghруп. (in Ukraine)

4. Ghnyljak V.O. (2006). *Metodologhichni aspekty formuvannja ponjattja deryvatyvu* [Methodologi-

cal aspects of the formation of the derivative concept]. *Aghroinkom*, no. 1, pp. 72–74. (in Ukraine)

5. Solodkyj M.O. (2018) *Khedzhuvannia f'iuchersamy i optSIONamy* [Futures and options hedging]. Kyiv: Kompynt. Available at: <http://dglib.nubip.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/5795> (Accessed 20 May 2023). (in Ukraine)

6. Solodkyj M.O., Il'chuk M.M., Javorsjka V.O. (2023). *Birzhova torgivlja na tovarnyh rynkah*. [Exchange trading on the commodity markets]. Kyiv: NUBIP Ukrainy. (in Ukraine)